

A MAGYAR EVANGÉLIKUS GYÜLEKEZET TEMPLOMAI KŐSZEGEN A 16–17. SZÁZADBAN

Kőszeg falakkal körülvett belvárosának közepén szokatlanul szorosan áll egymás mellett két katolikus templom. (1. kép) Évszázados történetük éppoly izgalmas, mint magáé a városé. A déli városkapu felől érkező látogató először a háromszögletű piactér háttérében emelkedő, eredetileg a magyar evangélikusok számára a 17. század elején felépített Szent Imre-templomot pillantja meg. (2. kép) Alig néhány méterre mögötte található az általa eltakart, részben már barokk külsejű, középkori Szent Jakab-egyház.

Magasra nyúló tornyával, meredek tetőidomaival, a hajótól oromfallal elválasztott, alacsonyabb, sokszögzáródású szentélyével és szabályosan ismétlődő lépcsős támpilléreivel a Szent Imre-templom gótikus épület benyomását kelti (3. kép). A nyu-

gati homlokzat elé ugró, oldalt sarokkváderekkel, legfőleg lizénákkal hangsúlyozott, négyszintes torony legfelső szakaszán, körben íves záródású, kettős ablakok nyílnak. Az órapárkány fölött különleges, összetett formájú, középen áttört sisak emelkedik. Közeli rokona a szentély keleti végét díszítő kisebb huszártorony. A fő nézetet nyújtó déli homlokzatot éppúgy, ahogyan a szentélyt, több vízszintes párkány tagolja. A domborműves frízzel kialakított, háromrészes főpárkány alatt, az ablakszemöldökök magasságában a hajón három egymás fölötti sávból álló, széles osztópárkány fut végig, fölötte a támpillérek a főpárkány síkját ugyancsak megmozgató lizénákban folytatódhatnak. Keskenyebb vízszintes tagoló elemmel, de hasonló megoldást látunk a szentélynél is. A templomba nyugatról, a tornyon

1. Két katolikus templom egymás mellett, előtérben a Szent Imre, háttérben a Szent Jakab-templom a 20. század elején. Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 32797 poz.

2. A Jurisics tér a Szent Imre-templommal a Hősök tornya alól. Hack Róbert felvétele, 2013

át vezet az egyik bejárat (4. kép). A kapu-építmény egyenes záródású, keskeny szalagtaggal készült kőkeretes nyílása késő barokk jellegű, de újabb, kétszárnyú fakaput foglal magába. A gömbökben végződő, ormótlan kísértő elemektől elte-

kintve nála bizonyosan régebbi a jóval erőteljesebb kiülésű, nyitott timpanon, középen a megegyező végződéssel kialakított, falba mélyedő aediculával. A fülkében Szent Imre szobra látható, lábainál a magyar és a kőszegi címerrel. Az ajtó szemöldöksávjában

3. A Szent Imre-templom szentélye, háttérben a Szent Jakab-templommal. Hack Róbert felvétele, 2012

4. A Szent Imre-templom bejárata a nyugati torony felől. Malustyik Mariann felvétele, 2016

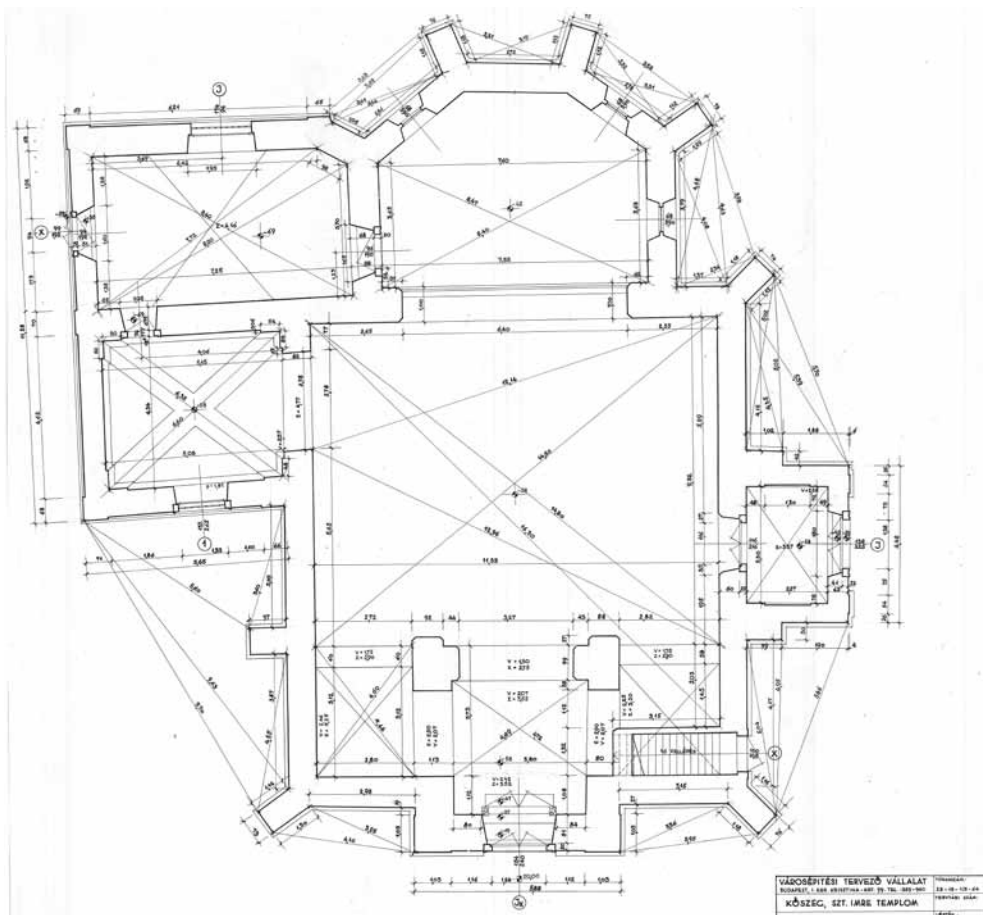
színezett betűkből álló felirat: „SanCtVs EMerICVs DVX HVngarIae” kronosztikonja szerint 1732-ben került ide. A déli homlokzat közepén háromszögű oromzatos előcsarnok ugrik a falsík elé, valójában ez a tér felőli reprezentatív bejárat. (5. kép) Hangsúlyos vízszintes szemöldökpárkánnyal ellátott, ún. füles kőkeretes barokk ajtókeret fölött íves zárókővel alátámasztott alacsony fülkében padovai Szent Antal kisméretű szobra áll. Az osztópárkányról induló szentélyablakok csúcsívesek, ellentétben a hajó magasabbra helyezett, reneszánsz stílusú ablakaival. Ezek a szimmetrikusan elhelyezkedő, finom tagolású, belül félköríves, kívül egyenes záródású, filigrán nyíláskeretek határozottabb könyöklő és szemöldökpárkányokkal rendelkeznek. Az északi oldalon a későbbi hozzáépítések miatt már csak egyetlen ilyen ablak figyelhető meg. Itt a templomhoz két, egymástól eltérő tömegű és fedésű, barokk toldalék illeszkedik. A szentély mellett, keleten az alacsonyabb sekrestye, rácsos felülvilágítóval kialakított, önálló kőkeretes bejáratral, amelyhez nyugat felől csatlakozik a magasabb és nagyobb tömegű, északi oldalkápolna. Utóbbi tekintélyes méretű, füles kőkeretes, jellegzetes szemöldökpárkánnyal megformált ablakkal néz az északi homlokzat és a rá merőleges kápolna sarkában 1932-ben létrehozott,¹ kerítéssel elzárt kis sírkertre (6. kép).

5. A Szent Imre-templom déli homlokzata az egykori piactérre néző bejáratral.
Hack Róbert felvétele, 2012

6. A Szent Imre-templom északi sekrestyéje, előtérben az oldalkápolnával és a szimbolikus sírkerttel.
Galacanu Efstatia felvétele, 2011

7. A Szent Imre-templom alaprajza. Ágostházi László felmérése, 1964. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: ???

Az alaprajzot tekintve a templom arányai a rövid hajóhoz csatlakozó, ugyan sokszögzáródású, de igen keskeny szentéllyel, külső megjelenésével ellentétben egyértelműen újkori eredetéről árulkodik (7. kép). Háromrészes nyugati karzata a homlokzati síkból csupán enyhén kiugró toronyaljat is magában foglalja. A karzat mindkét szinten falpillérekre támaszkodó, nyitott árkádívekkel kapcsolódik az összefüggő hajóhoz, középen a magas, kosárférfi nyílás egyben az orgona keretéül is szolgál. A belső terek hasonlóképpen kosárférfi fiókos dongaboltzatokkal és barokk keresztboltozatokkal fedettek (8. kép).

Ma már csodálkozunk azon, tudós elődeink miért nem láttak különleges értéket ebben a késő reneszánsz, egy ritka építészeti típusát képviselő egyedi épületben. 1877-ben a várost részletesen elsőként ismertető történész Chernel Kálmán szerint: „magas, aránytalan tornyával építészeti szempontból mit sem nyújt érdekesebb, mi figyelmünket lebilincselhetné”, de az 1930-as évek első felének két kőszegi bencés tanára (Horváth Detre és Barcza Leander) ugyancsak kritikát fogalmazott meg vele szemben. 1960-ban született monográfiájában Lelkes István felfigyelt ugyan a hajó sajátos ablakaira, lényegében azonban ő is azt a későbbiekben

számtalanszor megismételt feltételezést tartotta a legfontosabbnak, miszerint „*részben a Szent Jakab-templom lemásolására akarták kötelezni az építést, talán azért, hogy ne érzékenykedjenek a magyar hívek*”.² Mi áll a kijelentés hátterében?

MAGYAR TEMPLOM A VÁROS LEGRÉGIBB PLÉBÁNIATEMPLOMÁBAN

A 13. század második felében telepített város első plébániatemploma egy kisebb magaslattal elhelyezkedő, utóbb Szent Katalinkápolnának nevezett épület volt.³ Tőle északra helyezkedett el a Habsburg Albert által a Kőszegiek ellen indított 1289. évi ostromban súlyosan megrongálódott minoriga templom- és kolostor, amelyre a *Chronicon Austriacum*ban fennmaradt említésen túl – falkutatás híján – csupán a Szent Jakab-templom alaprajzában és padlásterében megfigyelhető rendellenességek utalnak.⁴

A 14. század végétől a 15. század közepéig fokozatosan kiépülő plébániatemplomot⁵ 1554-től a Kőszegen széles körben elterjedt lutheránus vallás követői vették át. Eleinte a német és a magyar felekezet közösen használta az ősi egyházat, s váltakozva, eltérő nyelven tartották az istentiszteletet. Bariska István a városnak az uradalommal vívott küzdelméről szóló korai tanulmányában jó érzékkel ragadta meg azt a pillanatot, amikor szétválík a két közösség. Az Alsó-ausztriai Kamara elszámoltató bizottsága előtt zajló vitában Paul Dauchner jogtudós, a város jegyzője a kisebbségben lévő, de erős német városvezetés nevében, ragaszkodva a pap és a káplán szabad választási jogához, egyben azonban elfogadva, hogy döntésüket Neuhofer Nicolaus Jurisics, a vár akkori ura bírálja felül, azt kéri, hogy az új pap mindenképpen német legyen.⁶

Ács (Álts) Mihály a város volt katolikus plébánosa, akit már az 1532. évi török ostrom forrásai is megemlítenek, a korábbi feltételezésekkel szemben, ha 1554-ben egy időre talán valóban el is hagyta a várost, visszajött és hamarosan áttért az ágostai hitre. A források utoljára 1561-ben említik plébánosként, később lelkészként, főpapként, vagy esperesként. Az 1570-es évek elejéig többször szerepelt végrendeleti tanúként, együttműködve a lutheránus városvezetéssel.⁷ Semlyén Simon, Christoph Teufel ura-

8. A Szent Imre-templom belső tere kelet felől. Galacanu Efstatia felvétele, 2009

dalmi káplánja volt Kőszeg első protestáns prédikátora. Csaknem húsz éven keresztül szolgálta mindkét gyülekezetet, majd 1570-ben Újkérre távozott. Ezt követően néhány évre még az idős Ács maradt Kőszeg magyar lelkésze, aki gyülekezetével együtt a kis mérete miatt akkor már kápolnának nevezett, ősi Szent Katalin-templomba költözött át. A két náció tényleges elkülönülésének éve minden bizonnyal 1572 volt, amikor az immár önálló városvezetés Michael Sorger prédikátort hívta meg a német egyház élére. Valószínű, hogy a felújításra szoruló régi templom birtokbavételére azonban csak két évvel később, 1574-ben került sor, amikor Ács Mihály a plébániához tartozó telkekről folytatott vitát vele.⁸

A temetőben álló templom hajóját a külső régészeti feltárás során sajnos nem volt mód megismerni. Félköríves román-kori apszisáról azonban kiderült, hogy lebontását követően később egy valamivel nagyobb méretű, sokszögzáródású szentélyt építettek a helyére. (9. kép) Ez utóbbiról az ásatás megállapította, hogy közvetlenül csatlako-

9. Másodlagos beépítésű boltozati borda a sekrestye külső falában. B. Benkhard Lilla felvétele, 2010

zott a hajófalhoz, vagyis az újabb, belül kb. 4,7 m széles szentély a hajóval azonos szélességű volt. A hajó hosszúságáról, esetleges toldásáról, mivel az teljes egészében a mai Szent Imre-templom barokk sekrestyéje és oldalkápolnája alá esik, egyelőre sajnos

semmilyen adattal nem rendelkezünk. Így is elmondható azonban, hogy összességében véve egy kisebb, középkori falusi egyház méretei lehettek jellemzők rá. A sekrestye falába másodlagosan beépített, egyszerű körtetagos bordák (10. kép) nehezen keltezhetők, leggyakrabban a 14. század utolsó harmadától a 15. század közepéig fordulnak elő. Természetesen ezek a hajó korábbi boltozatából is származhatnak.⁹ A templombelső egységes csarnoktérre alakításának reprezentatív példái a Mátyás-korra jellemzők, de az építészeti megoldás kisebb egyházi épületek esetében később is előfordul. Tekintetbe véve azt a tényt, hogy legkésőbb a 14. század vége – 15. század eleje óta a Szent Jakab-templom gyakorolta a plébánia funkciókat, a régebbi kis templom (talán ettől kezdve kápolna) bizonyára elveszítette korábbi jelentőségét. Nem lehetetlen, hogy átépítése csupán akkor vált szükségessé, amikor – összetűzésbe kerülve a német nációnal – az önállóságra törekvő magyar lutheránus közösség 1572 táján igénybe vette.¹⁰

10. Az egykori ún. Szent Katalin-templom kétperiódusú szentélyének maradványai a Jurisics téri régészeti feltáráskor. Papp Ildikó Katalin felvétele, 2011

Erre a „*Magyar kápolnára*” hagyott végrendeletében Csuka Márton polgár 1595 októberében 5 forintot. 1600-ban Christoph Gelharius jegyző felesége temetkezett ide, 1609-ben burkolatához a város deszkákat vásárolt.¹¹

Amikor a város, részben a képviselőtestület magyar ajkú tagjai számának és befolyásának megnövekedésével egy időben – az 1610-es évek közepén – úgy döntött, hogy az egyre kiterjedtebb magyar közösség számára új, nagyobb templomot emel, a korábbi épületet sem bontotta el, hanem tovább használta a középkor óta folyamatosan itt működő belvárosi temető kápolnájaként.

A 17. SZÁZAD ELEJÉN ÚJONNAN ÉPÍTETT EVANGÉLIKUS TEMPLOM

Az előkészületek már az előző években megindultak, az építkezésre 1615 tavaszától kezdődően került sor. A szükséges költségeket a város saját forrásból teremtette elő, részben a polgároktól erre a célra – felekezetre és nemzetségre való tekintet nélkül – több éven keresztül beszedett külön adóból, illetve adományokból. Május 28-án a kőszegi uradalom friss birtokosa, gróf Széchy Tamás a városfalak önkényes kijavítása mellett azt is nehezményezte, hogy jóváhagyása nélkül kezdtek bele a templom munkálataiba. Önkormányzati jogaira és saját anyagi erejére hivatkozva a városvezetés könnyen visszautasíthatta ezeket a kifogásokat. A tanácsurak határozottságát igazolta, hogy végrendeletében Széchy mégis 50 rajnai forintot hagyott a templomra.¹²

A templom építőinek nevét csak részben ismerjük. Valentin Marx kirchschlagi építőmester 1615. május 20-án kelt szerződése szerint a téglát és a fát kivéve, amit a város biztosított, minden további építőanyagról neki kellett gondoskodnia. Ezen kívül, ahogyan a három évvel későbbi számadáskönyv nyolc pontban történő kifizetései is igazolják, a különböző mestereket szintén ő hozta, vagyis igazi fővállalkozóként kell elképzelnünk. A szerződésben középső oszlopokra támaszkodó, boltozott hajóról esik szó, ami furcsának tűnik egy egységes teret igénylő evangélikus templom esetében. A burkolaton túl tőle várták a bizonyára kőből faragott szószéket, továbbá két oltárt és az épülettel azonos magasságú tornyot. A 600 tallér já-

randóság felét még abban az évben, másik felét azonban csupán 1617 decemberében kapta meg. Időközben az előjárók kívánságára a torony megemelésével és a kórusok beboltozásával változtatni is kellett a terven és a már csaknem elkészült templomon. Ezért a pótmunkáért további 102 tallérról szóló számlát nyújtott be. Azt, hogy Valentin Marxnak volt-e köze a várral szemközt álló lakóházak egyikének magyar parókia épületté történő, ez idő tájt zajló átalakításához, pontos források híján egyelőre nem tudni. Egyéb kőszegi munkájáról azonban maradt fenn híradás. Novemberben például Hostody Mihály városi és egyházi előjáró számára saját maga által égetett és festett cserepekből álló, teljes kályhát készített 28 tallérért. A kis cédulára írt szerződésen szerencsére pecsétje is fennmaradt.¹³

Az építkezés többi résztvevője közül név szerint említhetjük Sebastian Besert, aki szentmargitbányai (Sankt Margarethen) kőfaragó volt, s 1615 szeptemberében 20 rajnai forintot kért a magyar templomban végzett munkájáért. Név szerint is hivatkozott Valentin Marxra. 1717. július 5-én 2 forint 80 dénárt kapott az oltárasztalért. Kőtörőként két helyi magyar polgárt, Gáspár Andrást és Szabó Györgyöt említi a forrás. Az ácsmunkákért az 1618-as végső elszámoláskor Hans Ramhesiehernek fizettek, aki valószínűleg máshonnan érkezett a városba. A helyi mesteremberek közül Christoph Pidter lakatos a templom óráján kívül már 1614-ben dolgozott a magyar parókia épületén, ahová ablak vasalatokat gyártott. Arra, hogy az új templom eredetileg is két bejáratlalt épült, bizonyíték, hogy a számadáskönyv szerint 1618. március 6-án mindkét ajtóra Christoph mester szerelte fel a vásárolt nagy zárat. Rajta kívül Michael Schlosser és Peter Schmidt neve szerepel az 1618-as jegyzékben. Tudjuk, hogy az ablakokhoz vasrácsokat csináltattak.¹⁴

Az egyik oltáron Hans Tischler Meister már az építkezés megkezdése előtt, 1615 januárjában munkálkodik, két lépcsőfokot készít hozzá, fölé pedig egy zsámoly kerül, amelyet tiszta kendővel takarnak le. Ebben az esetben talán még a régebbi, kisebb templom oltáráról lehet szó. A két új oltár közül az egyikről tudjuk, hogy menzája kőből készült. Kérdés, ennek felső részén dolgozott-e Mert (Márton) Tischler, aki 1618-ban

7 forint 10 dénárt kapott. A másik, magyar-nak nevezett, nagyobb oltár mesterének nevét sajnos nem említik, az a tény azonban, hogy 29 forint 60 dénárt fizettek érte, mutatja, milyen jelentős lehetett. A stallumokért az esztergályos 10 forint 26 dénárt, az ablaküvegekért Michael Zellner üveges pedig 6 forintot kapott. Barcza Leander szerint a szószerket Martin Gottschalt készítette. A templomi prédikálószerkezhez a deszkákat ugyancsak a kőszegi Mert (Márton) asztalos adta. A prédikálószerket, a hozzátartozó asztalt, az ablakokat és az oltárt hátulról tartó vasakat Christoph kőműves erősítette a falhoz.¹⁵

A számadáskönyvekből arra lehet következtetni, hogy 1617 tavaszára az épület már teljes egészében állt, ugyanis külső homlokzatához vásároltak anyagokat. Figyelemreméltó, hogy a festékek között külön is megemlíti a sárga és a vörös színt. Itt jegyzem meg, hogy az 1964. évi külső falkutatáskor az északnyugati támpillér mellett a megmaradt eredeti fehér vakolaton fölfelé futó, keskeny vörös színű csík került elő. Ezek szerint a 16–17. századi kőszegi lakóházakhoz hasonlóan (11. kép) a templomok külső

11. Festett sarokkváderek a *Jurisics tér 1.* számú lakóház udvari homlokzatán.
B. Benkhard Lilla felvétele, 2013

felületein is élénk színek jelentek meg. Feltehetően ugyancsak a sarkokat és a párkányokat, esetleg a nyíláskereteket emelték ki ily módon.¹⁶

Az elkészült templom ünnepélyes átadására és az első prédikációra 1618. március 11-én, vasárnap került sor. Az istentiszteletet követő tanácsülésen a városi vezetés szóba hozta a három év alatt elkészült épületre fordított költségeket, amelyeket elsősorban a különadóból és az ún. darabont-pénzből fedeztek, továbbá felhívták a figyelmet arra, hogy akinek hátraléka van, 14 napon belül fizesse meg. Herbst Bálint március 23-i számadása szerint az épület összesen 927 rajnai forintba és 235 dénárba került. Kétségtelen tény azonban, hogy amiként még 1621-ben is voltak, akik tartoztak, a magyar egyház munkálatai sem fejeződtek be 1618-ban. A már meglévő kis és nagyharanghoz ugyan menet közben is folyamatosan vásároltak köteleket és szíjakat, utóbbit azonban 1620-ban teljesen újra öntötték. Ugyanekkor a helybéli lakatossal két toronyórát is készítettek. Bizonyára praktikus okokból az egyik templomajtó fölé kis előtetőt emeltek.¹⁷

A mindössze a külső falak, illetve a tetőgerinc magasságát elérő toronnyal azonban a városi tanácsurak nem voltak elégedettek, ezért megemelésére 1640. július 4-én új szerződést kötöttek. Döntésükben bizonyára az is szerepet játszott, hogy öt évvel korábban a német templom megromlott állapotú tornyát le kellett bontani, ezért Kőszegnek nem volt a városkapuk fölé emelkedő, a harangozáson túl elsősorban városvédelemre szolgáló magas tornya. Wolf Zehentmayr bécsi építőmesternek 9 öllel kellett magasabbra építeni a tornyot, ami a mai legfelső szintet az akkori toronysisakkal együtt jelenthette. A Szent Imre-templom tornyának barokk sisakja, órapárkánya és a felső szint saroklizenái ugyan már a 18. századi barokk stílust idézik, félköríves záradéku, kettős ablakai azonban bizonyára ebből az építési periódusból maradtak fenn (12. kép). Zehentmayr 425 gulden munkadíjába a tervezésen és az irányításon felül ezúttal is biztosan beleszámítottak az általa hozott különböző mesterek bérei a legfontosabb építőanyagok árával együtt. A vezető kőműves, akinek nevét sajnos nem ismerjük, Bécsújhelyből érkezett, ahonnan már a szerződéskötés másnapján 4 mázsa vasat hoztak a torony megerősítésére. Két részlet-

12. A Szent Imre-templom 1641-ben megmagasított tornya a későbbi toronysisakkal és óraparkánnyal. Hack Róbert felvétele, 2012

ben összesen 15 ezer zsindeleyszeg vásárlása alapján könnyen elképzelhető, hogy egyúttal magát a templomot is újra zsindeleyezték. A munka elég gyorsan haladt. Július 26-án már a torony záradékához vásároltak vasat. Augusztus 19-én Hostody bíró Pammer Benedekkel, az egyházakért felelős tanácsossal és az iskolamesterrel együtt próbaképpen felmentek az új toronyba, ez azonban csak az év végére készült el teljesen. A Bécsűjhelyen öntött új harangok a következő év elején kerültek végleges helyükre.¹⁸

A magyar felekezet új templomában temették el 1626-ban, vagy azt megelőzően Nádasdy Lászlót, akit a történelmi kutatás Nádasdy Kristóf és Choron Margit harmadik fiával azonosít.¹⁹

Jelentősége azonban elsősorban nem ebben áll. Maga az épület a hazai késő reneszánsz építészet különleges, egyedi példája, a korábbi szerzők följebb már idézett, s éppen az izgalmas stíluskeveredés által kiváltott fanyalgása ellenére. Bármennyire fontos szempont is lehetett a magyar közösség számára a német nációval való rivalizálás, a középkorias megjelenés mégsem írható egyértelműen a Szent Jakab-templomhoz való formai igazodás számlájára. Ebből a szempontból egyébként felmerülhetne a temetőben akkor még közvetlenül mellette álló előd, az utókor által Szent Katalinnak nevezett kápolna mintaadó szerepe is. Koppány Tibor már 1990-ben felfigyelt arra, hogy itt inkább egy olyan, egészen modern építésze-

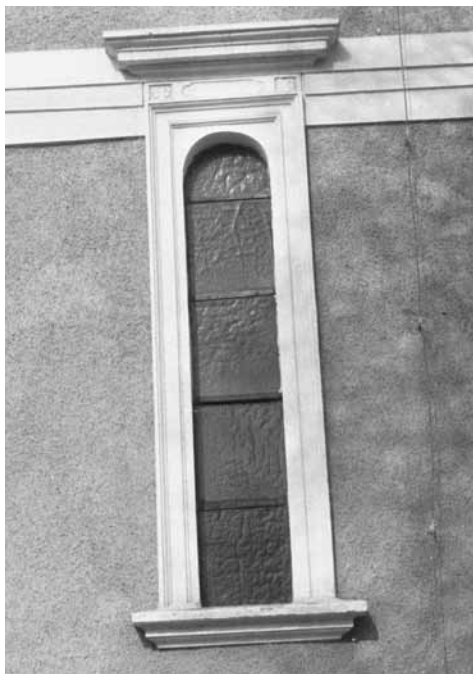
ti irányzat megjelenéséről van szó, amelyben a gótikus formák szerves egységet alkotnak az uralkodó késő reneszánsz stílussal. Példái közül elsőként talán rögtön a városszalónaki pálos kolostortemplom 1624. évi bordás hálóboltozattal történő újraboltozását említhetjük, de hasonló stílusban dolgoztak 1609-1611 között a Batthyányak németújvári, 1640 körül pedig rohonci várkápolnájában, valamint a németkeresztúri kastélykápolnában. (13. kép) A Nádasdy Pál által 1621-1625 között újjáépített árkádos belső udvarral rendelkező, reneszánsz épület északkeleti bástyájában alakították ki a csúcsíves ablakokkal megvilágított, különleges kápolnát, magas kolostorboltozatán kora barokk stukkókkal (1631). Kőszeg

szempontjából, ha nem tudnánk, hogy a városvezetés nemigen vette figyelembe a várat és az uradalmat éppen 1615-1616 folyamán birtokba vevő Szécsi Tamás véleményét, a muraszombati kastélykápolna is fontos mintakép lehetne. A 17. század első negyedében ugyanis éppen ő volt az, aki a nyolcszög három oldalával záródó szentéllyel megépített kápolnát helyezett a kerti homlokzat középpontjába. Közeli rokona a Thököly István által emelt késmárki kastélykápolna (1626-1628), de ebbe a körbe sorolható a kaboldi megoldás is.

A kőszegi magyar templom persze csupán általános jellegében hasonlítható ezekhez a szinte kizárólag főnemesi családok által emelt épületekhez. Később elpusztult, a

13. A stukkódíszes boltozattal megépült németkeresztúri kastélykápolna a 17. század első feléből. Mentényi Klára felvétele, 2010

14. Késő reneszánsz ablak a Szent Imre-templom déli oldalán. B. Benkhard Lilla felvétele, 2009

15. Kora barokk ablak a kassai jezsuita templom nyugati homlokzatán. Mentényi Klára felvétele, 2007

szerződésben leírtak szerint létező, kéthajós boltozatát sajnos nem ismerjük. Oldalhomlokzatainak egyenes záródású keretbe helyezett, hosszú keskeny, félköríves ablakai (14. kép) leginkább a nagyszombati jezsuita, a pozsonyi evangélikus, később szintén jezsuita (1636–1638) és a század második felére tehető kassai jezsuita templom (1671–1684) homlokzatain lévő kora barokk változatok előzményének tekinthetők. (15. kép) Berendezése az ismétlődő tűzvészek és a rekatolizáció következtében teljes mértékben megsemmisült.²⁰

EPILOGUS. AZ 1700. ÉVI TŰZVÉSZ ÉS AZ UTÁNA KÖVETKEZŐ VÁLTOZÁSOK

Tóth Melinda 1964. évi falkutatási eredményeiből tudjuk, hogy a szóban forgó ablakok fölötti teljes falfelület a szemöldökpárkányok fölötti sávval és a templom teljes körbefutó főpárkányával együtt későbbi, mint a 17. század eleji, egységes épület. A többnyi-

re terméskőből falazott épület fölötti téglamelés, a rajta lévő, nevezetes domborműves frízzel együtt egy újabb korszakból maradt ránk.²¹

Az ellenreformáció szele először 1627–1635 között érte el a várost, 1659-ben pedig újból komolyan fenyegette, de az akkori katolikus térhódításnak még nem lett tartós következménye. Ezúttal nem térnék ki hosszabban az 1671-ben kezdődő, s 1673-ban a magyar templom elvételével lezáruló, sokszor és sokak által leírt eseménysorozatra sem, annak ellenére, hogy Kőszegen ezzel zárult le a mintegy százhusz éven át tartó protestáns korszak. Végeredményeképpen a szinte teljes egészében evangélikus hitű városlakók a katolikus egyház és az uralkodói körök erőszakos befolyása révén két éven belül mindkét templomukat elveszítették. A városba beköltöztek a jezsuiták, akik használatba vették a Szent Jakab-templomot, s 1680-ra rendházukat is felépítették. A korábbi magyar templom 1675-től kezdő-

16. A Szent Jakab-
templom Xaveri Szent
Ferenc-kápolnájának
1700-as évszámot
tartalmazó
kronosztikonja.
Malustyik Mariann
felvétele, 2016

17. A Xaveri Szent Ferenc-kápolna stukkódíszítésének részlete a Szent Jakab-templomban.
Malustyik Mariann felvétele, 2016

18. Szőlő,- és indamotívumokat ábrázoló stukkófríz a Szent Imre-templom főpárkányáról. Biró László felvétele, 2009

dően katolikus plébániatemplomként szolgált, 1697 előtt azonban ugyancsak a jezsuita atyák felügyelete alatt állt.²²

Az épület történetében a kerek 1700-as esztendő jelentette a következő nagy változást. A január 31-én bekövetkezett hatalmas tűzvészben tetőzete leégett, fődéme súlyosan megrongálódott, a torony harangjai elolvadtak. Hiába akarták már 1671-ben megszüntetni a kis temetőkápolnát, az 1697. Canonica Visitatio szerint dűledezve ugyan, de még mindig állt, s csak a lángok pusztítását követően bontották el véglegesen. Anyagát a templomot helyreállító, kőszegi Martin Klein és Michael Tenk kőművesek a helyére épített – a már 1697 előtt álló sekrestyéhez nyugat felől csatlakozó – kápolna építésére fordították. A templom külső falainak jól megfigyelhető emelése a korábbi boltozat lebontásával és az új megépítésével kellett, hogy együtt járjon.²³

Az új északi kápolna alapítása Telekesy István egri püspök nevéhez fűződik, az akkor immár több mint huszonöt éve katolikus, régi magyar egyházban éppúgy, ahogyan az 1675 óta a jezsuiták kezén lévő Szent Jakab-templom 1698-ban alapított, sajnos ma már nem létező Immaculata-oltára esetében is. Az ottani Xavéri Szent Ferencnek ajánlott délkeleti oldalkápolna belső bejárata fölött a feliratban szintén 1700-as alapítási évszám olvasható. A különlegesen szép és a felületet beborító, gazdag stukkódísz Pietro Antonio Conti soproni stukkátor alkotása. (16–17. kép) Ha alaposan megnézzük a magyar templom főpárkányán körbefutó, rendkívüli

érzékenységgel komponált szőlőinda motívumokat (18. kép), amelyek között helyenként, főleg a támpillérek fölött, stilizált emberi arcok jelennek meg (19. kép), nem nehéz észrevenni a levélformákban, a fara-

19. Férfiarc a Szent Imre-templom stukkófrízéről. Biró László felvétele, 2009

20. A plébániaház (Jurisics tér 12.) homlokzati főpárkányának stukkófríze, részlet. B. Benkhard Lilla felvétele, 2004

gásmódban és a figurális részletekben jelentkező szoros rokonságot. Kívéve természetesen azt az északnyugati sarkon elhelyezkedő, modern férfifejet, amelyről nem is annyira a teljes stukkódísz keletkezési koraként tévesen feltételezett 1805-ös év, mint inkább a 20. század első harmada juthat eszünkbe. A domborműves fríz elhibázott 1805-ös kel-

21. Férfiarc indamotívumok között a büki kastély egyik stukkókkal díszített díszes termében. Mentényi Klára felvétele, 2008

tezését Lelkes István a templom névadó szentje születésének 800. évfordulójával kapcsolatos felújítással hozta kapcsolatba, összefüggésben a plébániaépület ugyanakkor keletkezett, de teljesen más jellegű párkánydíszítésével.²⁴ (20. kép)

Az általunk körvonalazott stiláris összefüggések természetesen tágabb körben is érvényesek. A nagyszombati jezsuita templomban, a boldogasszonyi búcsújáró templomban, a soproni Szent György-templomban, a büki kastélyban (21. kép) és talán az egykori lékai Ágoston-rendi templomban egyaránt dolgozó stukkátor gazdag életművébe szervesen beleilleszthető a hatalmas feladatokhoz képest kisebb jelentőségű domborműves főpárkány. Készítésére minden bizonnyal a Xavéri Szent Ferenc-kápolna munkálataival párhuzamosan került sor. A kőszegi uradalom birtokosa és a jezsuiták bőkezű mecénása ugyanaz az Esterházy Pál nádor volt, akit egyben Pietro Antonio Conti legjelentősebb és leggyakoribb megbízójaként tart számon a művészettörténet. Nem véletlen, hogy az egykori magyar templom Telekesy püspök által alapított oldalkápolnájába szintén ő készíttetett oltárt. Ünnepeles felszentelése a főoltárral együtt 1703. június 5-én ment végbe, ettől kezdve a templom a magyar herceg, Szent Imre nevét viseli.²⁵

JEGYZETEK

1. A sírkert kialakítása – az egykor itt elterülő belvárosi temető emlékére – Horváth Detre kőszegi bencés tanár nevéhez fűződik. Ő volt az a szerző, aki műveiben a magyar evangélikus közösség templomának építését, tévesen a katolikus híveknek tulajdonította. Horváth Detre: A kőszegi Szent Imre-templom története. *Katolikus Szemle*, 44. 1930. 831–837.; Horváth Detre: *A multak emlékei a jelenben Kőszegen. II.* Szombathely, 1931. 105–111. A sírkertről ugyanitt: 111. Itt jegyzem meg, hogy a magyar evangélikus templomra vonatkozó, alább közölt adatok egy részét Bariska Istvánnak a készülő kőszegi műemléki topográfia számára írt forráskutásaiból ismerem, átengedésükért ez úton is köszönetet mondok. A téma feldolgozása illeszkedik a – Műemléki kutatások Kőszegen és Tokaj-hegyalján – című pályázatunkba, amit az OTKA (K109323) támogat.
2. Chemel Kálmán: *Kőszeg szabad királyi város jelene és múltja. I–II.* Szombathely, 1877/1878. I.: 104.; Horváth 1931. i.m. 106.; Barcza Leander: A kőszegi Szent Imre-templom története. *Vasi Szemle*, I. 1934. 316–317.; Lelkes István: *Kőszeg*. Budapest, 1960.

- 48–49. Szövényi István: *Kőszeg*. Szombathely, 1962. 43.; Bariska István: *Kőszeg*. Budapest, 1984. 75–77.
3. A kápolna Szent Katalin-titulusának azonosítása: Rosnak, Martin: *Die Belagerung der königl. Freystadt Güns im Jahre 1532. Aus gleichzeitigen Schriften, und Urkunden, auch gedruckten glaubwürdigen Denkmälen*. Wien, 1789. 71–72. Korát és régészeti összefüggéseit a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága által 2009–2011 között végzett feltárások (régész: Pap Ildikó Katalin, konzulens: B. Benkhard Lilla) igazolták, az eredmények részletes publikálása a közeljövőben várható. B. Benkhard Lilla – Pap Katalin Ildikó: *Kőszeg, Jurisics tér. Régészeti kutatások Magyarországon 2009*. Szerk. Kisfaludy Júlia. Budapest, 2010. 255–257.; B. Benkhard Lilla – Pap Katalin Ildikó: *Kőszeg, Jurisics tér. Régészeti kutatások Magyarországon 2010*. Szerk. Kisfaludy Júlia. Budapest, 2012. 267–268.; Pap Katalin Ildikó: *Kőszeg, belváros. Régészeti kutatások Magyarországon 2010*. Szerk. Kisfaludy Júlia. Budapest, 2012. 267.; B. Benkhard Lilla – Mentényi Klára – Pap Katalin Ildikó: Milyen volt valójában a középkori Kőszeg? *Kőszegi Lapok*, 2015. 3. 1–4.
 4. Bakay Kornél: Árpád-kori vár, lakótorony és védmű Kőszegen. *Savaria*, 19. 1990. 69.; Bariska István: A kőszegi városmodell és Közép-Európa XIII. százai újrafelosztása. *Savaria*, 31. 2007. 41.; Lelkes, 1960. i. m. 37–38.; Tóth Melinda: *Jelentés a Kőszeg, Szent Jakab-templom kutatásáról*. Kézirat. Budapest, 1964. 7. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 4397.
 5. Rosnak 1789. i. m. 12–13. műve nyomán a szakirodalom jelentős része az építkezést – forráshivatkozás nélkül – az 1403–1407-es évek közé keltezi. Az épület művészettörténeti vizsgálata alapján azonban több középkori építési periódus is valószínűsíthető. Mentényi Klára – Ivicsics Péter: *Kőszeg, Szent Jakab-templom. Lapidarium Hungaricum 5. Vas megye I–II*. Szerk. Lővei Pál. Budapest, 2002. I.: 463–519.
 6. Chernel, 1877/1878. i. m. I.: 98., II.: 52.; Bariska István: Küzdelem az ausztriai zálogon levő Kőszeg városa és az uradalom között a 16. század derekán. *Vas megye múltjából. Levéltári Évkönyv*, 1. 1976. 86–87.
 7. Álts Mihály plébános 1532-es kőszegi jelenlétéről Bariska István: *Az 1532. évi török hadjárat történetéhez*. Szombathely – Kőszeg, 2007. 22.; Említései levéltári forrásokban Magyar Nemzeti Levéltár Vas megyei Levéltár Kőszegi Fiókleveletára [továbbiakban: MNL VaML KFL], Acta Miscellanea, V/3.c. 1561. augusztus 6., 1562. július 2., 1568. május 1., 1569. szeptember 25., 1571. február 2., 1572. június 28.; Chernel, 1877/1878. i. m. I.: 106.; Bariska 1976. i. m. 74–75.; Ács Mihály áttérését indokolatlanul cáfolja Bakay Kornél: *A középkori Kőszeg*. Kőszeg, 2001. 179. Lutheránus prédikátorként való szereplését ugyanis nem kérdőjelezik meg az imént említett forrásokban előforduló címzések: „Erzpriester” (főpap) vagy „Archidiaconus” (esperes). Az a tény, hogy a Szent Jakab-templom 1568. valamint 1572. évi leltárának felvételekor (az 1564-es inventáriumban egyébként nem is említik) mint „Pfarrherr” (a német szó éppúgy jelent lelkészt, mint plébánost) volt jelen, ráadásul mindkét esetben a tisztán evangélikus városvezetéssel együtt, Bariska István feltételezését támasztja alá. MNL VaML KFL, Acta Miscellanea, 1564. április 19., 1568. április 3., 1572. augusztus 2.
 8. Semlyén (Somlyói) Simonról Chernel, 1877/1878. i. m. I.: 98., II. 54.; MNL VaML KFL, Acta Miscellanea, 1555. január 27., 1559. április, 1565. augusztus 24., 1569. február 23., 1570. október 6.; Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. Sopron, 1924. 239.; Bariska 1976. i. m. 70., 86.; 1567–1568-ban az uradalom új zálogbirtokosa, Hans von Weispriach, Stefan Consul, több nyelven tudó, tanult regensburgi lelkészt igyekezett megnyerni saját maga és a város számára. MNL VaML KFL, Acta Miscellanea, 1567. október 9., 1567. november 7., 1567. november 20., 1567. november 30., 1567. december 6., 1568. január 28., 1568. február 21., 1568. június 8.; Michael Sorger első említése uo. 1572. szeptember 15. Annyi biztos, hogy 1577-ben már nem ő, hanem Jászberényi Vince volt a kőszegi magyar lelkész, akit egy év után követett a huzamosabb ideig posztján maradó Bathay István. MNL VaML KFL, Acta Miscellanea, 1577. (?) és 1578. december 22.
 9. A Jurisics tér régészeti feltárásáról szóló, előzetes ismertetések lásd a 4. jegyzetben. A szentély méretei a még publikálatlan ásátás felmérési rajzai alapján állapíthatók meg. A másodlagosan beépített homokkő boltozati bordákat a templom 1985–1986. évi külső felújítása hozta napvilágra (egyikük már 1964-ben látható volt), az akkor megtalált bordák egyikét kibontották. A 2009–2011 között folytatott, említett feltárások idején a sekrestye lábazatába beépített 3 darab bordát, kiemelésüket követően a szombathelyi Savaria Múzeumba (jelenlegi nevén: Savaria, Megyei Hatókörű Városi Múzeum) szállították, ahol a korábban kiemelt darabot is őrzik. Lővei Pál – Ivicsics Péter: *Kőszeg, Szent Imre-templom. Lapidarium Hungaricum 2002*. i. m. 521–525.
 10. Papp Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest, 2005.; Az 1535-ben említett Kovács Pálról egyébként csak annyi biztos, hogy a Szent Katalin-alapítvány javadalmas papja volt (Rosnak 1789. i. m. 71–72.), lehetséges azonban, hogy ez nem a temetőben álló, ősi templomra, hanem a Szent Jakab-templomban álló hét középkori oltár valamelyikére vonatkozott. Mentényi, Klára: Ferenc (III.) Nádasdy und Kőszeg. Kirchen, Kapellen und Altäre. Die Familie Nádasdy vom 16. bis ins 20. Jahrhundert. *Tagungband der 29. und 30. Schlaininger Gespräche 2009/2010*. Hrsg. Rudolf Kropf, Karin Sperl. Eisenstadt, 2015. 201–203.
 11. MNL VaML KFL, Acta Miscellanea, Végrendeletek, V/3.u, 1561–1617; Az adatot közli: Barcza 1934. i. m. 315–316., majd: Lelkes 1960. i. m. 46.; Christoph Gelharius városi jegyző felesége, Paksy Erzsébet

- végrendelete 1601. február 4. MNL VaML KFL, Acta Miscellanea, Végrendeletek, 1561–1617, Számadások V/3.c, Céhmeisteri számadások, 1609. december 4.
12. A templom 1618. évi átadásakor készült iratban megemlítik, hogy az építésére szolgáló adót már 5 évvel korábban elkezdték szedni. MNL VaML KFL, Acta Miscellanea, 1618. március 11. elszámolására azonban még 1620–1621-ben is sor kerül. MNL VaML KFL, Kőszeg város választott polgárságának iratai, ülésjegyzőkönyvek, 1620. augusztus 18. 236., 1621. május 8. 241.; A Hostádban, vagyis a magyar külvárosban lakókról fennmaradt 1615. évi befizetési listán 261 név szerepel. Létezéséről 1857. évi említése óta tudunk. Az irat magyar címét *Memorialia Anno 1615. 17 May. Az magyar Szentgyháznak épületére az kik a küszögi* [olvashatatlan szög Hostadban költséget adtanak azoknak Jedzese következik, Garády álnév alatt Fabó András közölte. *Új Magyar Múzeum*, 7. 1857. 197. Pannonhalma, Szent Benedek Rend Levéltára. A Chernel család iratai. Vegyes iratok. A listát Söptei Imre kőszegi történész-levéltárosnak köszönöm.; A Széchy Tamás-féle kifogásokról MNL VaML KFL, Kőszeg város választott polgárságának iratai, ülésjegyzőkönyvek, 1615. május 28. 155–156.; Barcza 1934. i. m. 318.
 13. Valentin Marx szerződése az 1930-as évek átrendezései miatt lappang a MNL VaML KFL levéltárában. Tartalmát ld.: Barcza 1934. i. m. 317.; MNL VaML KFL, Számadások, Céhmeisteri számadások, 1618. március 6. 22–23.; A 17. században a magyar parókia a mai Rájnisi u. 6. számú épület volt. Mentényi Klára: Néhány újabb adat Kőszeg város történeti topográfiájához. *Vasi Szemle*, 41. 1987. 533–534.; 1614–1615-ben a számadáskönyvekben többször is említik a vele kapcsolatos munkákat. MNL VaML KFL, Számadások, Céhmeisteri számadások 1614–1615; Marx kályháról szóló szerződése a pecséttel: MNL VaML KFL, Acta Miscellanea, 1615. november 22.
 14. Beser kőfaragóról és a helyi kőfejtőkről MNL KFL, Acta Miscellanea, 1615. szeptember 18., Számadások, Céhmeisteri számadások, 1617. július 5.; Az ácsról VaML KFL, Számadások, Céhmeisteri számadások, 1618. március 6. 22; VaML KFL, Acta Miscellanea, 1615. szeptember 8., Számadások, Céhmeisteri számadások, 1614. május 28.; Az új magyar templom két bejáratáról MNL VaML KFL, Számadások, Céhmeisteri számadások, 1618. március 6., 21; Michael Schlosser 1618-ban, a végelszámoláskor 11 forint 50 dénárt, Peter Schmidt pedig 7 forint 72 dénárt kapott, uo. 1618. március 6. 23; Az ablakokat elzáró vasszerkezetekről uo. 1618. március 6. 20–21.
 15. Az oltárokról MNL KFL, Számadások, Céhmeisteri számadások, 1615. január, 40. és 1618. március 6. 22–23; A stallumokról, a prédikálószelekről és a kőműves munkáról uo. 1618. január 12, március 6., 20.; Barcza 1934. i. m. 317.
 16. MNL VaML KFL, Számadások, Céhmeisteri számadások, 1617. május 3. 14.; A kőszegi lakóházak fal- kutatásai során az említett korszakból származó, színes dekoratív homlokzatfestés maradványokat találtunk például a mai Jurisics tér 1-nél és 14-nél, a Rájnisi utca 3-nál és a Schneller utca 3-nál. A templom északi homlokzatán talált vörös színű festésnyomról Tóth Melinda: *Jelentés a Kőszeg, Szent Imre-templom kutatásáról*. Kézirat. Budapest, 1964. 1. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 4390–4391.
 17. A prédikátor nevét egyelőre nem ismerjük. Payr 1924. i. m. 244. és Barcza 1934. i. m. 317–318. is tévednek, amikor 1615. évre vonatkozóan Sárvári János magyar iskolamestert nevezik meg lelkészként. MNL VaML KFL, Acta Miscellanea, 1617. május 8.; Az első prédikációról és a tanácsülésről uo. 1618. március 11. ; A nagyobbik harangról MNL VaML KFL, Számadások, Városbírói számadások, 1620–1621. 29–32.; Az 1621. május 5-én még mindig tartozó 11 személynevet lásd a 12. jegyzetben említett, Pannonhalmán, a Chernel-hagyatékban található lista utolsó lapját: *Az kik megh a Magir Szent Egy háfnak épületire valo föl vetisiben tartoznak*.
 18. A torony bontására 1635. június 6-án került sor. A belőle kivett harangokat a német templom nagy ablakába húzták fel. MNL VaML KFL, Kőszeg város választott polgárságának iratai, ülésjegyzőkönyvek, 1635. június 6. 25.; Zehentmayr szerződése MNL VaML KFL, Acta Miscellanea, Szerződések, 1640. július 4.; Említi Barcza 1934. i. m. 317.; Az építkezés menetét lásd MNL VaML KFL, Számadások, Városbírói számadások, Kiadások 1640. július 5 – 1641. február 11. között, 15–26;
 19. Nem tudni pontosan, hogy amikor 1626-ban a rokokok (Telekesy Török János és Gersei Pethő Margit) a család több tagjának, köztük Nádasdy Lászlónak a város templomában történő temetésének lehetőségért egy kertet és egy halastavat ajándékoznak Kőszegnek, melyik templomról beszélnek. Valószínűbbnek tűnik, hogy a nemrégiben (1618) elkészült, új magyar evangélikus egyházzal van szó. Horváth Ferenc – Kiss Mária, Kőszeg szabad királyi város titkos levéltára. *Vasi Szemle*, 17. 1963., 76.; A családja szerint Nádasdy László, akiről szó van, Nádasdy Kristóf és devescri Choron Margit harmadik gyermeke, vagy az ő szintén László nevű fia lehet. Bessenyei József: *A Nádasdyak*. Budapest, 2005. 166.; <http://nadasdy.barokkudvar.hu/site/?q=csaladfa> (2016. 09.12)
 20. Koppány Tibor: Gótizáló tendenciák a magyarországi későreneszansz építészetben. *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint. Szeged, 1990. 451–461, képekkel.; *Die Österreichische Kunsttopographie XL. Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberwart*. Hrsg. von Adelhaid Schmeller-Kitt. Wien, 1974. 403–404.; Garas Klára: Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása. *Magyarországi reneszánsz és barokk*. Szerk. Galavics Géza. Budapest, 1975. 201–229.; Schemper, Ingeborg: *Stuckdekorationen des 17.*

- Jahrhunderts in wiener Raum*. Wien–Köln, 1983. 86–90.; Kelényi György: Kora barokk. *Magyarország építészetének története*. Szerk. Sisa József, Dora Wiebenson. Budapest, [1998]. 109–121.; Koppány Tibor: *Kastélyok a végvárok mögött*. Budapest, 2014. 178–185., 212–213., 228–233.; *Österreichische Kunsttopographie LIX. Politischer Bezirk Neusiedl am See*. Hrsg. von Henny Liebhart-Ulm. Horn, 2012. (?) ; Prickler, Harald: *Burgen und Schlösser im Burgenland*. Wien, 1972. 26–28., 58–64., 76–79., 123–125.
21. Tóth M., Szent Imre-templom, 1964. i. m. 4.; A domborművek barokk eredetére utalt már Barcza 1934. i. m. 316–317.
 22. Bariska István: A protestáns Kőszeg II. Ferdinánd korában. *Vas megye múltjából. Levéltári Évkönyv*, 2. 1982. 54–91.; MNL VaML KFL, Kőszeg város választott polgárságának iratai, ülésjegyzőkönyvek, 1659. május 9.; A templomok elfoglalásával és a jezsuiták letelepítésével kapcsolatos eseményeket részletesen részletesen leírja Chernel 1877/1878. i. m. II.: 88–114.; Ld. még: Pacher Donát: *A kőszegi gymnasium története 1677–1895*. Kőszeg, 1895. 12–20.
 23. Az 1700. évi tűzvészről MNL VaML KFL, Kőszeg város választott polgárságának iratai, ülésjegyzőkönyvek, 1700. február 1. 416, 419–420.; *Historia Domus Ginsiensis seu Keüszöög Societatis Jesu 1671–1749*. 159. Kézirat, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár; Az 1671. évi határozatról MNL VaML KFL, Kőszeg város választott polgárságának iratai, ülésjegyzőkönyvek, 1671. május 15.; Chernel 1877/1878. i. m. I.: 103.; Sill Ferenc: Kazó István kánoni vizitációja Kőszegen, 1697. *Vasi Helytörténeti és Honismereti Közlemények*, 1996, 3. 32.; A megnevezett kőművesmesterekről MNL VaML KFL, Kőszeg város választott polgárságának iratai, ülésjegyzőkönyvek, 1701. július 19. 565–566.; Martin Kleinről tudjuk, hogy a lékai kőműves céhnél sajátította el a mesterséget. Prickler, Harald: *Die Lockenhauser Maurer- und Steinmetzenzunft. Zur Landeskunde des Burgenlandes. Festschrift Hanns Schmid*. Hrsg. von Gerard Schlag, Liselotte Weghofer. Eisenstadt, 1998. 189.; Martin Klein kőműves és Michael Lennert ács már két hónappal a tűzvész után dolgoztak, feltehetően a templom új boltoztatán és tetőzetén. MNL VaML KFL, Kőszeg város választott polgárságának iratai, ülésjegyzőkönyvek, 1700. március 23., 431. és 1700. április 1. 435.; A sekrestye létezéséről 1697-ben: Sill 1996. i. m. 32.
 24. A Vas megyei származású Telekesy István egri püspök <http://nadasdymuzeum.hu/tartalom.php?tart=464> (2016. 09. 12.) az 1700-as kőszegi tűzvészt követően mindkét templomban kápolnát alapított. A Szent Imre-templom északi kápolnájáról MNL VaML KFL, Kőszeg város választott polgárságának iratai, ülésjegyzőkönyvek, 1700. március 11. 425–426. A Szent Jakab-templom említett oltáráról és Xaveri Szent Ferenc kápolnájáról Granasztóiné Györffy Katalin: A kőszegi Szent Jakab-templom mecénásai a jezsuiták idején (1674–1749). „*Ez világ, mint egy kert...*” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. Budapest, 2010. 589–590.; Pietro Antonio Conti-ról: Csatkai Endre: Conti Péter Antal soproni stukkószobrász. *Emlékkönyv Lyka Károly hetvenötödik születésnapjára*. Szerk. Petrovics Elek. Budapest, 1944. 186–191.; Aggházy Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon. I–III*. Budapest, 1959. I.: 46–48., 51., 180., II.: 26., 152.; A korszak stukkóművészetéről és a technikáról ld. még: *Stuck des 17. und 18. Jahrhunderts. Geschichte, Technik, Erhaltung*. Internationale Fachtage des deutschen Nationalkomitees von ICOMOS. Hrsg. von Jürgen Pursche. Berlin, 2010.; A kőszegi frízen felbukkanó férfifejek nem az evangélikus egyházfők, Luther vagy Melancthon portréi, de az apostoloké sem: Chernel 1877/1878. i. m. I.: 104.; Horváth 1931. i. m. 106., bennük pusztán egyes típusok megjelenítését kell látnunk. Téves datálás és párhuzam Lelkes 1960. i. m. 157. és 55. kép, Tóth M., Szent Imre-templom, 1964. i. m. 4.
 25. Nagyszombatról: Garas 1975. i. m. 209–210.; Frauenkirchenről: *Österreichische Kunsttopographie LIX*. 2012. i. m. (?) A lékai volt Ágoston-rendi templom Mária-oltárának stukkódíszes kialakítását: Schmeller, Alfred: *Das Burgenland. Seine Kunstwerke, historische Lebens- und Siedlungsformen*. Salzburg, 1965. 145. 1710 körüli időre datálta, részben a címer, részben a kompozíció és az angyalfigurák régiesebb jellege miatt a topográfia korábbra keltezi. Lockenhaus, Kath. Pfarrkirche, Marienaltar. *Österreichische Kunsttopographie LVI. Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf*. Hrsg. Judith Schöbel. Horn, [2005]. 338–339., 7. kép; A bükki kastélyról Koppány 2014. i. m. 140–142.; A soproni Szent György-templomról: *Magyarország műemléki topográfiája II. Sopron és környéke műemlékei*. 2. átdolg. kiad. Szerk. Dercsényi Dezső et al. Budapest, 1956. 233–244. és Nemes András: Sopron Szent György-templom. Budapest, 1995. (Tájak–Korok–Múzeumok kiskönyvtára, 511.); Galavics, Géza: Paul Esterházy als Mezän. *Skizzen zu einer Laufbahn. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 45. 1992. 124–141., 277–295.; Szent Imre hercegre, mint névadóra azért esett a választás, mert a katolikusok 1673. november 5-én, éppen az ő ünnepén foglalták el az evangélikus magyar templomot. Sill 1996. i. m. 33.; Sajnos az akkori berendezés sem maradt fenn az utókorra.